

Ardanuç'ta Muhacirlik Hatıraları

 Ülkü ÖNAL

Kafkasya ve Doğu Anadolu, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı-Rus muharebelerine sahne olmuştur. Osmanlı'nın zeval dönemlerine tesadüf eden bu savaşlar, bölgenin yerli ahalisini derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti, 1828 savaşında Kafkasya'nın Karadeniz sahil kesimiyle Ahıska'yı kaybetmiştir. 1850'li yılların Kırım Harbi de bu bölgeyi sarsmıştır.

Osmanlı-Rus savaşlarının en çetini herhalde 1877-78 savaşdır. Kafkas ve Rumeli cephelerinde cereyan eden bu savaş, büyük yıkım ve kayıplara sebep olmuştur. Halk arasında 93 Harbi diye anılan Osmanlı-Rus savaşı, aynı zamanda göçlere de sebep olmuştur. Başta Ahıska olmak üzere Ardahan, Artvin ve Kars yörelerinden birçok aile Anadolu içlerine göç etmiştir. Karşı Âşık Ceyhuni'nin bu göçlerle ilgili meşhur destanının ilk dörtlüğü şöyledir:

*Elveda gündür çimenli dağlar
Göllerde ötüşen sonalar kaldı;
Serdi mermer nişan taşlı otağlar,
Her taşı gevherden binalar kaldı.*

Yüzyıllarca yaşanan yurdu terk edip gitmek kolay değil. Bu göçlerin acı hatıraları nesilden nesile aktarılmaktadır. Biz, Ardanuçlu yaşlılardan, kendilerine intikal eden muhacirlik hatıralarını dinledik. Onlardan bir kesiti Bizim Ahıska dergisi okuyucularına sunmak isteriz.

Artvinliler iki defa seferberliğe çıkmış: 93 Harbi (1293/1877) ve Birinci Dünya Harbi-1914. Bu senelerin acılarını dedemden de dinlemiştim. Ne yazık ki not tutmadım. Anlatılanlara bakılırsa Ardanuç'ta otuzun üzerinde köy yanmış ve bu köylerin ahalisi Anadolu içlerine doğru göç etmiş. Bu muhacirlerin sayısı on bine yakındır. Yollarda ölenlerin sayısı bilinmiyor. Artvin genelinde düşünecek olursak bu sayı daha da artar. Ne yazık ki bugüne kadar kitaplarda bir sayfa bile yer almamış. Çok geç kalmış olduğumu bilerek, kefensiz, mezarı belli olmayan Ardanuç muhacirlerinin hatırasına böyle bir çalışmaya başladım. Umarım bu bir başlangıç olur, daha iyi derlemeler yapılır. Bu trajedinin arşiv kayıtlarına da rastlamadım.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Artvin muhacirlerinin kurduğu otuz kadar köy tespit ettim. 93'te Ortaköy nahiyesinden gidenler, Şile'de dokuz köy kurmuşlar. Geleneklerini ve mahalli ağız özelliklerini günümüzde de muhafaza etmektedirler. Manilerini derleyerek kitabıma aldım. Bursa'daki birkaç köyü de ziyaret ettim. Göç ettikleri sırada Batum'a bağlı oldukları için kendilerine yanlışlıkla Gürcü denilmiş. Halbuki tek kelime Gürcüce bilmezler. Ata yurtlarında da bilmiyorlardı. Yozgat'ın Çekerek ilçesine bağlı Tipideresi köyünü Ardanuç muhacirleri kurmuş. Muhtarı bana Çapanoğullarından alınan Osmanlı devri tapusunu gönderdi.

Bu muhacirlerin bir belgesel yapılmasını arzu ederiz. Herhalde milli tarihimizin ve hafızamızın önemli bir bölümünü teşkil eder. Geçmiş unutmamak lâzım.

Ardanuç, asırlardır Türk ahalinin meskûn olduğu bir yerdir. Eskiden burada çok az miktarda Ermeni varmış. Onlar tüccar olduğu için zenginmişler. Onun için kalabalık zannediliyor. İlçe merkezi esnafı onlardan olduğu için nüfuzları da fazlamış. Yani nüfusları az, sosyal hayata etkileri çok. 49 köyden sadece ikisinde bir miktar Ermeni yaşamasına rağmen ilçe merkezinde Türkler azmış. Bu da Rus işgaliyle göç eden Türk ahilinin yerlerine Ermenilerin el koyması şeklinde olmuş. İlçe merkezini ellerine geçirmişler. Azınlık çoğunluğa hükmetmiş. 1910 Rus Salnamelerindeki kayıtlarda da böyle.

Yaşlıların anlattıklarına göre Ardanuç'un Aydın köyünde, Türklerle Ermeniler komşuymuşlar, kardaş gibi yaşarlarmış. Bu köyde 90 hane Ermeni, 250 hane de Türk varmış. Bütün zanaat işleri onların elindeymiş. En kuvvetli manifatura da onlardaymış. Hiç Türk esnaf yokmuş. Ermeniler, Türklerden çırak almazlarmış. Güney tarlalar onların, kuzey tarlalar Türklerinmiş. Türkler karda kışta kızakla odun getirip satarlarmış. Başka iş yapmasınlar diye bol para verirlermiş. Türkleri borçlandırıp iyi çayır ve tarlaları ellerinden almışlar. Rus işgali zamanı ilk önce Ermeniler Türklere saldırmış. Kadınlara eziyet etmişler. Türklerin evlerini yakmışlar. Ballı ve Zekerya köyünü yakınca ahali, çocuklarının ellerinden tutup

ağlaya ağlaya Aydın'a gelmişler. Sonra Dalağet'i aşır Osmanlı topraklarına doğru kaçmışlar. Ermeniler Türkçe konuşmuşlar. Türkler Ermenice konuşmazmışlar. Onun için Ermeniler Türk kültürü üzerinde etkili olmamışlar.

Ardanuç'un Aydın köyünden Mustafa Akman (80), babasından dinlediklerini nakletti:

"Dedem çok yaşlı olduğu için muhacirliğe gitmemiş. Sekiz yaşında torunu Mevlüt'le birlikte kalmışlar. Köyde yaşayan Ermeniler buna eziyet etmişler. Ellerini ayaklarını bağlayıp domuz topu yapmışlar. Merdivenin başına çıkarıp arkadan tekme vurup aşağıya düşürüyorlardı. Tekrar merdiveni çıkarıp, vurup düşürüyorlardı. Dede onlara, "Beni öldürün!" diye yalvarmış. En sonunda öldürüp gübre dökülen yerde gömmüşler. Bunu gören oğlan çocuğu korkup ormana kaçmış. Olanları daha sonra muhacirlikten dönen oğluna anlatmış. O da intikamını almış.

Aydın köylü Ali, Halit Paşanın çetesi olmuş. Tortum'da Ermeniler bir Türk'ün gözlerini çıkarmışlar, kulaklarını kesmişler. "Müslüman yok mu, beni öldürün!" diye yalvarıyordu. Bir kurşunla onu öldürmüşler. Harhan'ın karşısında Fısırik dağında Halit Paşanın çetesiye tuvalete gidiyorum bahanesiyle ormana doğru gitmiş. Silâhını pelit ağacına dayamış Bayburt'a kadar kaçmış. Halit Paşa silâhı elinde önde gidermiş. Ona kurşun geçmezmiş. Halit Paşa'nın annesi, "Ben ona temiz süt emzirdim, ona kurşun işlemez." dermiş.

Aydın köyünden Süleyman Şimşek (80) kayınpederinden dinlediklerini şöyle anlattı:

"Türk çeteleri Aydın köyünü almak için köyün dört bir yanını sarmışlar. Sayıları Ermenilerden azmış. Ceketlerini çıkarıp ağaçların dallarına asmışlar ki uzaktan insan gibi görünsün. Ermeniler Rusları bekliyorlardı. Çünkü onlar birlikte hareket edi-

yorlardı. Çeteler her taraftan ateşe başlayınca Ermeniler korkup teslim olmuşlar. Erkekleri sürmüşler, kadın ve çocuklar kalmışlar. Daha sonra onlar da gitmiş. Kaynatam Ali'nin babasını da Ermeniler öldürmüş. Bu kıyıda amcasının oğlu kalmış. Bir

Ermeni oğlu gitmek istememiş. Kaynatam onu evlât edinmiş. Sünnet ettirmiş, daha sonra Usot'tan evlendirmiş. Türk kültürüyle yetişmiş. Adı Tefvik'miş. Dobi Teyfik derlermiş. Ayakta su içmezmiş. Daha sonra İstanbul'da yeri olduğu ortaya çıkmış. Karısı güvenip gitmemiş. Babasını da götürmek istemiş o da gitmemiş. İstanbul'a yerleşip bir Türk kızıyla evlenmiş. Babalığıyla bağlarını koparmamış."

Ardanuçlu Pakize Yavuz anlatıyor:

"Annem Sagar'da Keleşoğullarındanmış. Muhacirliğe gidende bütün yakınlarını kaybetmiş. Yusufeli'nin köylerinde babası ve kız kardeşiyle kalmışlar. Birisi dokuz, birisi altı yaşındaymış. Babalarıyla birlikte yatmışlar. Sabah kalkıp bakmışlar ki babaları ölmüş. Ortalıkta kalmışlar. Boğazlarında altınlar diziliymiş. Bir adam yanlarına gelip, "Altınları siz kaybedersiniz, bana verin; akrabalarınızı bulurum." demiş. Altınları alıp gitmiş, bir daha da geri dönmemiş. Beşavul köyünden Atabek Murat Bey'in annesi gelip bunlara sahip olmuş. Ölürken oğluna büyük kıza ikinci hanım olarak almasını vasiyet etmiş. Annem kabul etmek istememiş ama mecbur olmuş. Beni de Kılarcet'teki akrabamızla evlendirdi ve yanımda öldü."

Tosunlu köyünden Cemal Altunkaya'nın, babasından dinledikleri de şöyle:

"Heva'nın başında Kazalma Dağı var. Bu dağın arkası Kars'tır. Karşı alan Ruslar, Kazalma'dan bu tarafı topa tutuyorlar. Bizim köyle buranın arasında iki köy var. Haber geliyor ki, Rus geliyor, canını kurtaran kaçsın! Herkesin yağı peyniri dolu. Bırakmaya kıyamıyorlar. Bir iki öküzü önlerine katıp sırtlarına da yüklerini vurup yola çıkıyorlar. O zamana kadar öküz sırtına yük vurulmazmış. Dedem davarı bırakmıyor. Tango boğazından Tanzot'a yukarı gidiyor. Kaptahor'un Tanzagara mezrasında bir iki gün kalıyorlar. Dört beş kişi diyor ki, her eşyamızı bıraktık; gidip bakalım ki gerçekten Rus geldi mi, ne oldu? Köye geliyorlar ki evler bomboş! Karınları acıkınca undan pağaç yapıyorlar. Yiyecekler dolu, onlarla karınlarını doyuruyorlar.

Tanzot'ta Ermeniler yaşarmış. Onlar esnafmış. Bizim köy alışverişi onlardan yaparmış. Hepsini Türkçe bilirmiş. Gece olunca kapıya bir nöbetçi dikip içeride ışık yakıp oturmuşlar. Dağın tepesinden silâh sesleri geliyor. Tanzota'ki Ermeniler ışığa geliyorlar. Nöbetçi içeridekilere haber veriyor. Kendi de canını kurtarmak için bir kenara sınıyor. Gelip kapıyı çalıyorlar. "Bizden size zarar gelmez; Topyolu'nu aştık da geldik." diyorlar.

Bunlar tanıdık Ermenilermiş. Kapıyı açar açmaz silâhlarını dayatıp, bunları iplerle bağlıyorlar. Ermenilerin şaka yaptığını zannediyorlar. Nöbetçi durumu anlayınca kaçıyor. Arkadan ateş ediyorlar. Dereden geçip karşıya gidip köknar ağacına çıkıyor. Ermeniler içeridekileri Düzçayır'a götürüyorlar. Oradaki panta ağacına ipin ucunu bağlıyorlar. Bunların kulağını burnunu kesiyorlar. Feryat ediyorlar, bizi öldürün diye yalvarıyorlar. İşkence ede ede öldürüyorlar. Nöbetçi kaçıp köylülere durumu anlatıyor. Ağlıyorlar, sızlıyorlar ama bir şey yapamıyorlar. İspir'e varıyorlar. Sudan karşıya geçmek için tek ağaç uzatmışlar. Aylardır yollarda aç perişan millet canından bezmiş. Abide nene varmış. Sirtında çocukla buradan geçemem diye çocuğunu suya atıyor. Çocuk söğüdün dallarını tutuyor. Annesi ellerini bıraktırıp suya veriyor.

Dedem koyunu götürüyor, kesip yemeye tüketmiyor. Kuzular doğunca atıyor. Hastalanıyor, hasta hasta götürüyorlar. Niceleri yollarda ölüyor. Çok büyük zulümler yaşıyorlar. Çorum'dan sonra Yozgat, Boğazlıyan'da kalıyorlar. Dedem İstanbul'da okumuş Ali Hoca. Bu boğazın en büyük âlimiymiş. Orada hocalık yapıyor. Erkekler askere gitmiş, birçoğu da şehit olmuş. Kadınlar kalmış. Onlar da mağdur. Bizimkiler de onlara hizmet edip karınlarını doyuruyorlar. Âh memleket diye sızlanıyorlar. Eşekle tarla koşuyorlarmış. Odun yok, hava yok, su yok. Bizim memleket zegan ama oraya göre cennet diyorlarmış. Eşekle geçim olmaz. Bizim öküzlerimiz çiftlerdi, tezek yakmazdık.

Madem düşman gitmiş geri dönelim diyorlar. Dört sene sonra geri dönüyorlar. Babamın babası İspir'den öteye gitmemiş. Erkenden gelip köye yerleşiyor. Ruslar evleri yakmışlar. Kendilerinin duracağı tek ev bırakmışlar. Camiyi de yakmışlar, minarenin tek direği kalmış. Dedemin babasının evi köyden uzaktaymış, o yanmamış. Dedem yerleşip düzen kurmuş. Bir sene sonra öbür köylüler de dönmüşler. Dedem o muhacirleri kayırıp çalıştırıyor. Orman bizim köye yakındır. Ağaç kesip getiriyorlar. Yuvarlak ağacı üst üste koyup ev yapıyorlar. Üstüne de kont atıyorlar. Köyde muhacirliğe gitmeyen tek bir köre nene kalıyor.”

Hamurlu köyünden emekli öğretmen Avni Ünsal, eskilerden şunları dinlemiş:

“Ruslar, çeteleri ve İstanbul'dan gelen askeri Ardahan'ın Cincirop köyünde yenmiş. Bunun üzerine bir haber yayılmış: Köylerden kaçın, Rus sizi kıracak, diye. Mevsim kış, kasım ayının ortaları. Mil-

let şaşırılmış. Birer yorgan cecim alıp öküzün sırtına bağlayıp kaçmışlar. Ninem gizlice heybenin gözüne yağ kutusunu da sokmuş. Bir müddet gittikten sonra dedem fark edip fırlatıp atmış.

Ruslar Acıelma tepesine top çıkartıp köprüleri yıkmış. Halk Kemerköprü'den geçip Melo dağından aşarak Osmanlı topraklarına gelmiş. Kar yağıyormuş. Bir sürü çaresiz insan yollarda... Ağlayıp sızlayan ve ölenlerin sayısı yok.

Karın üstüne çocuklarını bırakmışlar. Aç, çıplak, yalın ayak, Anadolu içlerine doğru kaçıyorlar. Oltu'ya geliyorlar. Dedem orada ölüyor. Babamlar yetim kalıyorlar. Oradan herkes bir yere dağılıyor. Bunlar Konya'ya kadar gidiyorlar. Dört sene sonra geri geliyorlar ki evleri yanmış. Külden toprak... Kaledeki boş evlere yerleşiyorlar. Arazilerine bakmak için köye gidiyorlar. Şavşatlılar muhacirliğe gitmemiş, gelmiş oralara sahip olmuşlar. Dut zamanıymış. Dutlara çıkıp yerken bunlara sövüyorlar. Bizimkiler de onları dövüyor. Muhacirliğe gitmeyenler gidenlerin bakırlarını, eşyalarını almışlar. Ruslar muhacirliğe gitmeyenleri kıracaktı, geriden emir gelince bırakmışlar. Altun nene köyde kalmış; bize derdi ki, “Ey gidi oğul, Ruslar bize neler yaptı neler...”

Diyagarmış'ten Cevri ağa, Rusla evlenen tek kişi. Daha sonra karıyı bırakmış, zaten çocuğu da yokmuş.

O zamanlar Osmanlı-Rus hududu Olur'dan geçiyormuş. Ruslar Türklere hücum ediyor. Bizim askerler bunları toplayıp kaleye indirmişler. Bizim köylü Deli Refuğ, Rus'un kumandanını vurup askerlerini de kaleye getirmiş. Bunları Ardahan'a kadar sürmüşler. Enver Paşa'nın Sarıkamış harekâtıyla nizamî askerimiz bozulunca geri çekiliyorlar.

Halit Paşa buraların kurtuluşu için çok çaba sarf etmiş. O, çok görkemli askermiş ve otoritermiş. Kaynatam Nezir Ağaoğlu onun askeriymiş. Bizim köylü Molla Tosun, Molla Limon da... Yüz kişilik çete toplayıp Ardahan'a gidiyorlar. Hainin biri, Rus çekildi, diyor. Pusuya düşürüp nizamî askerleri ve çeteleri kırıyorlar. Kadir ağa da orada vuruluyor. Rus, Yalnızçam'ı aşınca muhacirlik başlıyor.”

